

**ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНІ СХЕМИ НЕЧЛЕНОВАНИХ РЕЧЕНЬ:
НЕРОЗКЛАДНОКОМПЛЕКСНА СПЕЦИФІКА,
УЗАГАЛЬНЕНОЗНАЧЕННЄВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ**

**ЛИЧУК Марія Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української та класичних мов Національного університету
біоресурсів і природокористування України (м. Київ)**

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню фразеосхем нечленованих речень фразеологізованого типу. Схарактеризовано структурно-граматичні ознаки компонентів і значеннєві семи стійких структурних схем напівфразеологізованих і частково фразеологізованих речень. Упорядковано списки фразеосхем нечленованих речень двох типів.*

***Ключові слова:** фразеосхема, напівфразеологізовані речення, частково фразеологізовані речення, нерозкладний комплекс, опорний компонент, змінюваний компонент, фразеосинтаксичне значення*

Вибираючи ту чи ту синтаксичну структуру, тобто структурну схему, мовець тим самим обирає мовленнєвомисленнєву траєкторію для потоку своєї мовної свідомості. Він демонструє ставлення до того, що відбувається, до учасників мовлення, наділяє їх певними мовленнєвими ролями, обирає спосіб представлення денотативної ситуації. Формально-граматичні речення як основа синтаксичної системи української мови утворюються за певними структурними схемами.

Утворення синтаксично нечленованих речень фразеологізованого типу не відповідає мовним традиціям побудови граматичних речень, адже вони формуються за специфічною структурною схемою. Вивчення і дослідження фразеологізованих речень в к. ХХ – на поч. ХХІ ст. не охоплювало ґрунтовного аналізу структурних схем окремих типів і різновидів таких речень.

Розгляд структурних схем нечленованих речень побіжно і схематично пропонували у своїх дослідженнях Ситар Г. В., Кобченко Н. і Шиць А.

Мета нашої розвідки – охарактеризувати граматичну природу компонентів нерозкладних комплексів, значеннєву диференціацію як ідентифікаційну ознаку фразеосхем, сформувати список стійких структурних схем напівфразеологізованих і частково фразеологізованих речень в сучасній українській мові.

На думку Н. Д. Арутюнової, логіко-синтаксичні схеми є підґрунтям виділення речень різних типів [1, с. 32]. Лінійне розгортання мовлення за прийнятою схемою є частиною семантичної програми породження висловлення, яку забезпечує синтаксис. Н. Ю. Шведова зауважує, що «граматична організація речення ... уже сама по собі є важливим чинником для семантичної структури речення, яке побудоване за певною схемою» [9, с. 461]. Тобто структурна схема певного типу речення виражає певну семантику, що має мовне вираження в канонічній формі.

Тектоніка висловлення – наслідок того, як побачив ситуацію мовець, як він її членує, це частина мовленнєвого акту, і підпорядкована законам розподілу смислів за різними мовними одиницями. Виділення семантичних типів речення вказує на існування принципів конгруентності тектоніки синтаксичних конструкцій і їхнього мовного значення. В. В. Бабайцева наголошує, що «процес формування речення розпочинається з бажання мовця повідомити якусь думку реальному чи потенційному співрозмовнику. З цією метою мовець обирає необхідну структурну схему речення, яка визначається ступенем членування думки, наповнює цю схему

© М. І. Личук, 2016

потрібною лексикою і актуалізує той чи той структурно-семантичний компонент речення» [3, с. 81].

Поняття структурної схеми по-різному трактують в мовознавстві. Орієнтуючись то на форму, то на семантику речення, дослідники пояснюють її як структурний мінімум, структурну основу чи модель речення. З метою уникнення розбіжностей у тлумаченні структурної схеми В. А. Белошапкова запропонувала розглядати два ряди структур: мінімальні і розширені схеми [4, с. 101]. Дослідниця охоплює увагою не тільки формальну організацію речення як предикативної одиниці, але й його семантичну структуру, при цьому враховуючи власне граматичну та інформативну достатність речення. Н. Ю. Шведова зараховує до структурної схеми речення тільки предикативний центр – компонент / компоненти, які безпосередньо пов'язані з вираженням предикативності. Вона вказує на граматичну достатність структурної схеми і пояснює її як «синтаксичний зразок, який має свою формальну організацію та своє мовне значення і за яким може бути побудоване окреме непоширене (елементарне) речення» [7, с. 84]. В. А. Белошапкова зауважує, що мінімум речення – предикативний центр – не завжди утворює реальне речення, в якому є певне лексичне заповнення обов'язкових позицій, як-от: *Вони опинилися тут*; структурна схема передбачає заповнення тільки двох синтаксичних позицій: $N_1 Vf$. На її думку, мінімальні структурні схеми – це результат високої абстракції, адже «містять лише такі компоненти, наявність яких не викликана прислівними зв'язками, повністю звільнені від фіксації фактів сполучуваності слів і фіксують лише специфічні факти синтаксичної організації речення» [5, с. 59], а розширені схеми засвідчують менший ступінь абстракції. Отже, обидва розуміння обсягу структурної схеми доповнюють одне одного.

В. Г. Адмоні, Й. Ф. Андерш, Ю. Д. Апресян, Н. Л. Іваницька, Т. П. Ломтев та інші вказують на обов'язковість інформативної достатності структурної схеми речення, тобто обов'язковими компонентами схеми є усі інформативно облігаторні поширювачі речення [знайти джерело].

Фразеологізовані речення закритого типу, напівфразеологізовані і частково фразеологізовані речення формуються на основі стійкої структурної схеми, яка складається з двох чи більше компонентів, синтаксично зв'язаних між собою. Жоден із компонентів фразеологізованого речення не може вживатися без іншого: такі компоненти поєднуються на основі відношень взаємозумовленості і взаємозалежності.

Стійка структурна схема речень фразеологізованої структури включає компоненти двох рівнів: опорні, постійні, і змінювані. Опорні компоненти можуть бути виражені аналітичною лексемою, семантично спустошеною повнозначною лексемою або сполученням лексем, значення яких певною мірою деактуалізовано. За структурою вони розподіляються на прості та складні. Структурні компоненти першої групи здебільшого аналітичної природи або виражені десемантизованою повнозначною лексемою, як-от: *що то; що за; що то за; добрий*; другої – кількома лексемами: частіше – двома, як-от: *от і; ох (ех, ух) і; ну й; ах (ох, ех) ти; де мені (тобі, йому, їй, нам, вам, їм); куди мені (тобі, йому, їй, нам, вам, їм); хоч би тобі; що там; що мені (тобі, йому, їй, нам, вам, їм); який (яка, яке, які) там; є де (куди, коли, звідки); є кого (кому, з ким, на кому, що, чого, на що, чому, з чим, на чому); нема (немає) де (куди, коли, звідки); нема (немає) кого (кому, з ким, на кому, що, чого, на що, чому, з чим, на чому); не до тощо, рідше – трьома й більше, як-от: *чим я (ти, він, вона, воно, вони, ми, ви) не; на те він (вона, воно, вони); немає того, щоб; на те і**

(й) він (вона, воно, вони); ох вже цей (ця, це, ці) мені; ах цей (ця, це, ці) вже мені; хто кого (у кого, для кого, кому, з ким, на кому), як не; тільки й, що тощо.

Обов'язкові компоненти характеризуються строго визначеною позиційною закріпленістю, певними лексико-граматичними обмеженнями порівняно з факультативними компонентами. У напівфразеологізованих реченнях опорні компоненти є «застиглою формою, що відірвалася від парадигми конкретного слова, і тією чи іншою мірою втратила свої лексичні або категорійні значення» [8, с. 93]. Д. М. Шмельов наголошував, що в таких конструкціях «значення опорних слів виявляється зрушеним» [10, с. 134 – 136]. У ролі опорних компонентів виступають переосмислені слова чи сполучення слів, які беруть участь у формуванні таких ознак фразеологізованого речення, як граматична і лексико-семантична нечленованість, ідіоматичність і цілісність значення.

Інформативна достатність напівфразеологізованих речень забезпечується інформативно облігаторними поширювачами, однак вони не входять до мінімальної стійкої структурної схеми. У їхній ролі виступають темпоральні чи локативні детермінанти, як-от: *Одначе чоловікові зараз не до їжі* (М. Стельмах); *У нас тепер тільки й мови, що про Кармелюка* (С. Васильченко); *А там вже не до спокою* (Л. Денисенко).

Опорні компоненти структурної схеми напівфразеологізованих речень утворюють особливу структуру – синтаксично нерозкладну єдність, яку наповнюють частки, вигуки чи десемантизовані повнозначні слова. Переважно синтаксично нерозкладна єдність включає два або більше елементів, рідше – одноелементна. За морфологічним вираженням постійні компоненти напівфразеологізованих речень можуть бути: а) часткової природи, напр.: *Теж мені, здивували*; б) прикметниково-займенникові, напр.: *Добрий тобі директор!* в) вигуково-частковій: *Ох і ..., Ех і ..., Ух і ..., Ну й ...,* напр.: *Ох і картина!*; *Ну й темрява!* г) вигуково-займенникові: *Ах ти ..., Ех ти ...,* напр.: *Ах ти ж гад!* г) займенниково-займенникові: *Що мені (тобі, йому, їй, нам, вам, їм ...,* напр.: *Що мені до Василя!* д) займенниково-частковій: *Чим (я, ти, ми, ви, він, вона, воно, вони) не ...; Який (яка, яке, які) там ...,* напр.: *Та яке там вже "любить"!* е) прийменниково-займенникові: *На те (і) ...,* напр.: *На те і президент;* є) дієслівно-сполучникові: *Нема, щоб ...,* напр.: *Нема, щоб пояснити;* ж) дієслівно-займенникові і дієслівно-прислівникові: *Немає (нема) кого (чого, кому, чому, з ким, чим, на кому, на чому) ..., Немає (нема) де (звідки, коли, куди) ..., Є кого (що, чого, кому, чому, на що, з ким, чим, на кому, на чому) ..., Є де (звідки, коли, куди) ...,* напр.: *Нема коли піти;* *Є з ким поговорити;* з) прислівниково-займенникові: *Де (звідки, коли, куди) мені ...; Мало що (кого, кому, про що, з ким, на кому) ...,* напр.: *Мало кому говорив!* и) дієслівно-займенниково-сполучникові: *Нема того, щоб (кого, щоб) ...,* напр.: *Нема того, щоб розказати;* і) вигуково-частково-займенникові: *Ох (вже) цей мені ..., Ах цей мені ...,* напр.: *Ох ці мені порядку!* і) займенниково-сполучниково-частковій: *Хто (кого, для кого, кому, з ким, на кому), як не ...,* напр.: *Хто, як не мати;* й) займенниково-частковій: *Які (яких, яким, якими) тільки не ...; Чому б не ...,* напр.: *Яких тільки книг не було!* к) займенниково-дієслівні: *Я (ми, він, вона, вони) тобі (вам, йому, їй, їм) + дієслівна грамема майбутнього часу,* напр.: *Вона йому покаже!* Синтаксично нерозкладні сполуки можуть включати факультативні компоненти, здебільшого частки або займенникові слова. Рідше постійні компоненти є одномісними, при цьому такий елемент – аналітичної природи, як-от: похідні частки *Що там ..., Що то ..., Що то за ...,* напр.: *Що там гроші!* (розм.). *Що то за день!* (розм.) чи прикметникового типу: *Добрий (добра, добре, добрі) ...,* напр.: *Добрий послушник! Цур їм таким послушникам ...* (І. Нечуй-Левицький).

Змінювані компоненти синтаксичної схеми напівфразеологізованих речень – це граматичні форми повнозначних слів, які заповнюються семантично актуальними лексемами, і уможливають часткову лексико-граматичну членованість таких речень

Стійку (зв'язану) структурну схему фразеологізованих синтаксичних побудов визначає можливість / неможливість поширення опорного компонента залежними. Внутрішня сполучуваність між компонентами стійкої структурної схеми фразеологізованого речення детермінована порядком місцезоташування опорного постійного компонента щодо залежного (залежних). Внутрішня сильна сполучуваність виявляється при препозиційному місцезоташуванні постійного компонента, напр.: – *Пам'ятаю, дисертацією ти хвалився ... Конфузливо відмахуючись, Обух почервонів з досади. – Яка там дисертація!* (Ю. Збанацький). Внутрішня слабка сполучуваність простежується у змішаній позиції – препозиційно-інтерпозиційне місцезоташування) постійного компонента, як-от: – *Краще жартувати, аніж хорувати, – затям собі теє, Василю. – Тільки мого сміху, що з тобою* (Б. Лепкий).

Фразеологізована схема частково фразеологізованих речень позначена своєю специфікою. Стійкі структурні схеми таких нечленованих побудов – це поєднання конкретного слова чи нерозкладного сполучення, що знаходяться в основній частині, зі сполучником, який починає другу частину. У препозитивній частині структурної схеми може бути стійка сполука чи окрема субстантивна, дієслівна або прислівникова лексема. Незмінюваний компонент частково-сполучникової або сполучникової природи виконує двояку функцію: як завершальна частина постійного компонента та засіб вираження специфічних семантико-синтаксичних відношень. У ролі облігаторного незмінюваного компонента виступають протиставні сполучники *а, але, та* (в значенні *але*), які є спеціалізованими засобами вираження допустово-протиставних відношень, чи підрядні сполучники *як, щоб, коли*, як-от: *субстантив чи дієслово, прислівник + частка то + субстантив чи дієслово, прислівник...*, *а (але, та)...*; *дієслово чи субстантив, прислівник + частка не + дієслово чи субстантив, прислівник, а (тільки, але)...*; *досить (досить тільки, досить лише) було ..., як (щоб)...*; *не минуло й ..., як (а, аж, коли) ...; не пройшло й ..., як (а, аж, коли) ...; в міру того, як ...; варто (варто лише, варто тільки) того, щоб (як, і) ...; не встиг..., як (а, аж, коли) ...; тільки (тільки-то, лиш тільки, лише) ..., як (аж, коли, і) ... та ін. Наприклад: – Доля долею, а якби таки ви лучче людей розпитали, чи що ... (Леся Українка); І не встигла зовсім уже скам'яніла Тетяна ворухнути вустами, як він ... приклався до неї мокрими губами (А. Дімаров).*

Частково фразеологізоване речення складається з двох частин: першу частину заповнюють обов'язкові – змінювані та незмінювані компоненти, другу, умовно названу факультативною, реченнєва структура, представлена формально-граматичним реченням.

Досліджуваний матеріал уможливив виділення таких структурних схем частково фразеологізованих речень: *Subst₁ (Inf, Vf, Adv) то Subst₁ (Inf, Vf, Adv), а (але, та) ...; Subst₁ (Inf, Vf, Adv) не Subst₁ (Inf, Vf, Adv), а (тільки, але) ...; N₁ + N₅, а; Vinf + Vf, а ...; Тільки ..., як ...; Не встиг ..., як ...; Не пройшло (не минуло) ..., як ...; Варто (варто лише, варто тільки) ..., щоб (як, і) ...; Досить (досить лише, досить тільки) ..., як (щоб) ...; Хто (б) не ...; Що (б) не ...; Який (би) не ...; Скільки (б) не ...; Де (б) не ...; Куди (б) не ...; На те (і)..., щоб ..*

У структурі частково фразеологізованого речення лексичне значення опорних компонентів максимально абстрагується, повнозначні компоненти піддаються

граматизації. Постійні компоненти сприяють закріпленню за моделями узагальненого значення, що повністю відповідає граматичному значенню фразеологізованої синтаксичної побудови.

Синтаксично нерозкладний комплекс з двох компонентів – постійного і змінюваного – є підставою, щоб кваліфікувати значення стійкої структурної схеми як синтаксичне, а моделі, за поясненням В. Л. Архангельського, – лексико-синтаксичними [2, с. 202]. Фразеологізоване значення виникає як результат певних змін у стійкій структурній схемі фразеологізованого речення, а саме: внаслідок деактуалізації значення опорного компонента, фразеологізації обов'язкового змінюваного компонента, чітко визначеного, незворотнього порядку місцезростащування незмінюваного та змінюваних компонентів, втрати актуальності синтаксичних відношень між ними. Виділення фразеосинтаксичного компонента зумовлено такими чинниками: 1) значення фразеологізованого речення не є сумою значень окремих лексико-граматичних компонентів; 2) у структурі цього значення виділяється компонент, що має узагальнювальний характер і не залежить від конкретного лексичного наповнення синтаксичних побудов, а є стійким, інваріантним та ідентифікує синтаксичну – стійку структурну – схему фразеологізованого речення [6, с. 12]. Значення фразеологізованої побудови – змішування декількох змістових ліній, утворення складної комбінації. Деактуалізація значення опорного незмінюваного компонента, фразеологізація обов'язкового змінюваного компонента, чітко визначений порядок їхнього місцезростащування, утрата актуальності синтаксичних відношень між компонентами – шлях до прирощування значення у формі фразеологічного значення, що має статус синтаксичного.

За стійкою структурною схемою напівфразеологізованих речень закріплюються такі узагальнені значення:

«ствердження»

а) повна відповідність предмета чи явища, ознаки, дії уявленню про них:

Pronom₅ (я, ти, ми, ви, він, вона, вони) не..., напр.: *Чим вони не люди?! Чим я не козак!*

б) повна відповідність особи ознакам, властивостям того, кого називають; значення висновку: *На те [і (ї)]+ N₁*, *На те + Pronom₁* (я, ти, ми, ви, він, вона, воно, вони) + *і (ї)*, напр.: *На те є служба; На те він і цар;*

в) ствердження доцільності дії саме для визначеної залежним субстантивом особи як потенційного суб'єкта дії: *(Не) Pronom₁* (кого, у кого, для кого...), *як не...*, напр.: *А хто ж, як не ти! А хто, як не ми!*

г) ствердження щодо здійснення дії чи набуття стану або наявності виконавця дії чи носія стану: *Є Adv* (де, звідки, коли, куди) + *Inf*, напр.: *Є куди поїхати! Є Pronom₂₋₆* (хто, що) + *Inf*, напр.: *Є з ким поговорити;*

«заперечення»

1) відсутність кого-, чого-небудь: *Як Vf, так Vf*. У власне-заперечній моделі місце змінюваного компонента заповнює дієслівна форма *нема*, напр.: *Як нема, так нема;*

2) заперечення предмета, факту, дії, стану чи їхньої важливості тощо:

а) *Потрібний + Pronom₁* (я, ти, він, вона, ми, ви, вони) + *Pronom₃*, напр.: *Потрібний він мені!*; б) *Pronom₁* (Який, яка, яке, які) + *Adv* (тут, там) + *N₁*, напр.: *Яка там радість!*

3) неприйняття, небажання, несвоєчасність чогось для когось: *Pronom₃ не до ...*, напр.: *Мені не до начальства. Йому не до зустрічі;*

4) несхвалення відносно здійснення того, що було б доречним: *Нема, щоб + Inf*, напр.: *Нема, щоб допомогти; Немає (нема) того, щоб + Inf*, напр.: *Немає того, щоб зрозуміти;*

5) відсутність умов для здійснення дії або набуття стану: *Нема чого (де, коли, куди, чим) + Inf*, напр.: *Нема де заварити чаю;*

«оцінки»

1) позитивна чи негативна оцінка істоти, предмета тощо: *Ох і + N₁ (Vf, Adj₁)*, напр.: *Ох і жеребчик! Ох і хурделить!; Ех і + N₁ (Vf, Adj₁)*, напр.: *Ех і чоловічок! Ех і короткі!; Ух і + N₁ (Vf, Adj₁)*, напр.: *Ух і люди! Ух і бахнуло!; Ну й + N₁ (Vf, Adj₁)*, напр.: *Ну й порода ж! Ну й менший!; Ох (Ах) (вже) цей (ця, це, ці) мені + (Adj₁) N₁*, напр.: *Ох вже цей мені Васька!; (Ех) ти + N₁ (7)* (переважно лексема негативної семантики),напр.: *Ах ти негіднику! Ех ти бабій!; Що (то) за + Substant₁*, напр.: *Що то за парубок!*

2) виділення предмета, ознаки як особливих з-поміж звичайних, типових: *От (оце, це) + N₁ (Vf, Adj₁)*, *так N₁ (Vf, Adj₁)*, напр.: *Оце дуби так дуби!; Що Vf (N₁, Adj, Adv)*, *то (те й) Vf (N₁, Adj, Adv)*, напр.: *Що бідує, то бідує; Що сила, то сила;*

3) високий ступінь відзначеної особи чи предмета: *N₁ sing з (із) N₂ pl*, напр.: *Йолоп із йолопів!; Із + substantiv₂ pl + substantiv₁ sing*, напр.: *Із письменних письменний!; N₁ sing над N₅ pl*, напр.: *Цар над царями;*

4) високий ступінь вияву ознаки, дії тощо: *Inf, так Inf*, напр.: *Веселитися, так веселитися! Як + Inf, так Inf*, напр.: *Як танцювати, то танцювати; Що Inf, так Inf*, напр.: *Що бить, так бить!; Щоб Inf, так Inf*, напр.: *Щоб гуляти, так гуляти! Що Adv, то Adv*, напр.: *Що ніколи, то ніколи!; От (оце, це) + N₁ (Vf, Adj₁)*, *так N₁ (Vf, Adj₁)*, напр.: *От ускочили, так ускочили!*

5) оцінне значення неважливості, неістотності кого-, чого-небудь у чомусь: *Що там + N₁ (Inf)*, напр.: *Що там інститут!; Що Pronom₃ (я, ти, він, вона, вони, ви) + N₁*, напр.: *Що нам люди!*

6) оцінка істоти чи предмета, підкреслюючи їхню важливість чи винятковість: *Що то + N₁*, напр.: *Що то молодість! Що то жінота!*

«емоційна реакція»

1) вираження емоційної реакції на зміст повідомлення чи подію. Наприклад: *Далі не знайшлося про що говорити, дарма що колись разом училися в школі, писали бузиновим чорнилом, білися в кулі, парубкували в сосні з обклеєною газетами балалайкою, щоб не розпалася, та саморобною бубною. Коли те було!* (Г. Тютюнник); – *А мені панську дасиш? – іще опасається повірити полісовщик і припадає до рукава Тимофія. – А яку ж!* (М. Стельмах);

2) вираження емоційної реакції на поведінку співрозмовника чи третьої особи. Наприклад: *Поправивши кріплення, Олесь почав видиратися на протилежний схил. Падав, зводився і знову падав, аж поки й не вибрався на вершину. – Ну й упертий же!* – *Іван похитав головою* (І. Головаченко, О. Мусієнко); *Дивись, які!* Карамзіна, *Бачиш прочитали!* (Т. Шевченко);

«волевиявлення» має таку значеннєву диференціацію:

1) погрози: а) *От (тільки, ще, б) + V_f*, напр.: *От побачиш! Тільки підійди! Ще віддячу! А хто б посмів!*; б) *Мало + чого (Pronom₁ – він, вона, вони, хто) + V_f (захоче)*, напр.: *Мало чого він захоче!*

2) наказу. Наприклад: – *Ви ж подумайте!* – *гукнула вона сьогодні ще з порога ... – Зайдисвіти окаянні, вони прийняли мене бозна за кого!* (О. Гончар); – *Ну ж бо! Вернись! Не будь тварюкою безрогою!* (П. Загребельний);

3) бажання. Наприклад: – ... *І ось просять моєї допомоги. А вже я – твоєї. – Моєї допомоги? Для тебе, Зінько? – А хоч би й для мене!* (П. Загребельний); *Дивися. Думає. – Швидше б та трава!* (Л. Костенко).

За структурними схемами частково фразеологізованих речень закріплені такі узагальнені значення:

1) допустово-протиставні: а) *Subst₁ (Inf, Vf, Adv) то Subst₁ (Inf, Vf, Adv), а (але, та) ..*, напр.: **Бог то бог, та не будь і сам плох** (Укр. нар. прислів'я та приказки); б) *Subst₁ (Inf, Vf, Adv) не Subst₁ (Inf, Vf, Adv), а (тільки, але) ..*, напр.: **Купити не купила, а поторгуватися треба** (розм.); в) *N₁ + N₅, а; Vinf + Vf, а ..*, напр.: **Жарти жартами, а робота не чекає**;

2) часові: а) *Не встиг + Inf, як ..*; напр.: **Не встиг повечеряти, як гості зайшли в хату** (А. Дімаров); б) *Не пройшло (і, й) + темпоральна лексема, як ..*; напр.: **Не пройшло й десяти хвилин, як вийшли з лісу** (В. Козаченко); в) *Не минуло (і, й) + темпоральна лексема, як ..*; напр.: **Не минуло й півгодини, як доїхав до села** (В. Козаченко); г) *Тільки й .., що ..*; напр.: **Тільки й радості, що діти** (розм.);

3) умовно-наслідкові: а) *Варто (варто лише, варто тільки) .., щоб (як, і) ..*; напр.: **Варто лише згадати той день, як сльози самі набігають на очі** (Л. Пономаренко); б) *Досить (досить лише, досить тільки) .., як (щоб)*, напр.: **Досить було подзвонити, щоб почути її веселий голосок** (О. Лишега);

4) умовно-допустові: а) *Хто (б) не + Vf., а ..; Що (б) не + Vf.; Який (бу) не + Vf.; Скільки (б) не + Vf.*, напр.: **Де б не була, що б не робила, а тривожні думки не давали спокою** (М. Матіос); б) *Де (б) не + Vf; Куди (б) не + Vf.*; напр.: **Куди б не зверталася, та допомоги не було** (М. Стельмах);

5) ствердна модальність: а) *На те (і) + N₁, щоб ..*, напр.: **На те і сонце, щоб світило** (О. Гончар).

Отже, синтаксична структура є надто специфічною для різних типів нечленованих речень. Фразеологізовані речення утворюються за стійкою структурною схемою, що має зв'язаний характер. Їхню структурну схему визначає синтаксична зв'язаність: детермінує встановлений чіткий порядок для компонентів – опорного (постійного) і залежних від нього одного чи двох змінюваних компонентів, а незворотність порядку місцезростащування облігаторних незмінюваних і змінюваних компонентів унеможлиблює структурні варіанти таких синтаксичних побудов. Фразеологізовані речення будуються за чітко регламентованими правилами, порушення яких веде до порушення структури фразеосинтаксичної схеми, а значить – до втрати значення, що передає синтаксична побудова.

Список літератури

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-синтаксические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.

2. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии / В. Л. Архангельский. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1964. – 315 с.

3. Бабайцева В. В. Предложение как многоаспектная единица синтаксиса / В. В. Бабайцева // Русский язык в школе. – 1984. – №3. – С. 78 – 82.

4. Белошапкова В. А. Современный русский язык : Синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Высш. школа, 1977. – 248 с.

5. Белошапкова В. А. Минимальные структурные схемы русского предложения / В. А. Белошапкова // Русский язык за рубежом. – 1978. – № 5. – С. 55 – 59.

6. Куделькина Е. В. Фразеосинтаксические схемы с опорным компонентом-местоименным наречием: системный и речевой аспекты: автореф. дис. на

соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. В. Куделькина. – Ростов-н/Дону, 2008. – 25 с.

7. Русская грамматика: В 2-х т. – Т. 2. Синтаксис. – М. : Наука, 1980. – 709 с.

8. Шведова Н. Ю. О некоторых типах фразеологизированных конструкций в строе русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – Вопросы языкознания. – 1958. – №2. – С. 93 – 100.

9. Шведова Н. Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения / Н. Ю. Шведова // Славянское языкознание. – М., 1973. – С. 458 – 483.

10. Шмелев Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1976. – 152 с.

References

1. Arutyunova, N. D. (1976) Predlozenie i ego smysl: logiko-syntaksicheskie problemy. Moskva. Nauka. 1976. 383 s.

2. Arhangel'skiy, V. L. (1964) Ustojchivye frazy v sovremennom russkom yazyke. Osnovy teorii ustojchivyh fraz i problem obshchej frazeologii. Rostov-na-Donu : Izd-vo Rost. un-ta, 1964. 315 s.

3. Babajtseva, V.V. (1984) Predlozenie kak mnogoaspektnaya edinita syntaksisa. Rysskij yazyk v shkole (Russian language at school). 1984. №3. S.78–82.

4. Beloshapkova, V. A. (1977) Sovremennyy russkij yazyk : Syntaksys. Moskva: Vysshaya shkola, 1977. 248 s.

5. Beloshapkova, V. A. (1978) Minimal'nye strukturnye shemy russkogo predlozeniya. Russkij yazyk za rubezom (Russian language abroad). 1978. № 5. S. 55–59.

6. Kudel'kina, E. V. (2008) Frazeosyntaksicheskie shemy s opornym komponentom-mestoimennym narechiem: sistemnyj i rechevoj aspekty: avtoreferat dissertatsii na soiskanie nauchnoj stepeni kandidata filologicheskikh nauk: spets. 10.02.19 «Teoriya yazyka». Rostov-na-Donu. 2008. 25 s.

7. Russkaya grammatika: V 2-h t. T. 2. Syntaksys. Moskva : Nauka, 1980. 709 s.

8. Shvedova, N. Yu. (1958) O nekotoryh tipah frazeologizirovannykh konstruksij v stroe russkoj razgovornoj rechi. Voprosy yazykoznanija (Questions of linguistics). 1958. №2. S. 93 – 100.

9. Shvedova, N. Yu. (1958) O sootnoshenii grammaticheskoi i semanticheskoi struktury predlozeniya. Slavyanskoe yazykoznanie. Moskva, 1973. S. 458–483.

10. Shmelev, D. N. (1976) Syntaksicheskaya chlenimost' vyskazyvaniya v sovremennom russkom yazyke. Moskva : Nauka, 1976. 152 s.

Аннотация. *Статья посвящена исследованию фразеосхем нечлененных предложений фразеологизированного типа. Проанализированы структурно-грамматические признаки компонентов и значения стойких структурных схем полуфразеологизированных и частично фразеологизированных предложений. Предложен список фразеосхем нечлененных предложений двух типов.*

Ключевые слова: *фразеосхема, полуфразеологизированные предложения, частично фразеологизированные предложения, неразложимый комплекс, опорный компонент, изменяемый компонент, фразеосинтаксическое значение*

Abstract. *The syntaxes of the message, organized according to a certain structural scheme, serves as a tool of implementing the speaker's verbal consciousness. The lineal pattern of speech development that works according to a certain adopted scheme is a part of a semantic program of message building provided by syntaxes.*

The aim of the article is to investigate various phraseological schemes of formation of semi-phraseological and partially phraseological sentences, to describe their component nature and the spectrum of possible meanings of the correlated structural schemes.

In linguistics, there are different ways to define a structural scheme. V.A.Byeloshapkova distinguishes two rows of structures: minimal and expanded schemes. The scientist considers not only the formal organization of the sentence as a predicative construction but also its semantic structure taking into account its grammatical and informative sufficiency. Formal grammatical sentences as a basis of the syntactical system of the Ukrainian language are being formed in terms of definite structural schemes.

The process of formation of the syntactically indivisible sentences does not correspond to the language traditions of the grammatical sentences' structural norms, as they are being formed according to a specific structural scheme. Semi-phraseological sentences are being formed according to a stable structural scheme, which consists of two or more syntactically interconnected components. The stable structural scheme comprises components of two levels: kernel, permanent and changeable. The obligatory components are characterized by a strictly defined positional patterns. Partially phraseological sentences consist of two parts: the first being formed by obligatory – changeable and unchangeable (permanent) components, and the second (the optional one) – by a verbal structure represented by a formal grammatical sentence. The indivisible complex comprising of the two components – permanent and changeable – serves as a valid basis for qualifying the meaning of this stable structural scheme as a syntactic one. The phrase-syntactic meaning has its own peculiarities.

The stable structural scheme of semi-phraseological sentences bares the following general meanings of: affirmation, negation, evaluation, emotional reaction and will. It represents a rich semantico-differential spectrum. The structural patterns of partially phraseological sentences bare the following general meanings of: concession-opposition, time, condition-consequence, affirmative modality.

So, phraseological sentences are being formed according to a stable structural scheme that has a coherent nature. Their structural scheme is characterized by a syntactic cohesion, and the irreversibility of the position of obligatory permanent and changeable components makes it impossible to form structural variants of such syntactic patterns. Phraseological sentences are being formed according to strictly predetermined rules, the violation of which leads to the disruption of the whole structure of a phrase-syntactic scheme, which, in its turn, leads to the loss of meaning that is rendered by its syntactic pattern.

Key words: *phraseological schemes, semi-phraseological sentences, partially phraseological sentences, indivisible complex, kernel component, permanent component, phrase-syntactic meaning.*

УДК 81'282+81'373.21

ЗАГАЛЬНІ НАЗВИ “ЯРУ” В ГОВІРКАХ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

ЛИЧУК Світлана Василівна, кандидат філологічних наук, викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету (м. Івано-Франківськ)

Анотація. У статті проаналізовано зібрану народну географічну лексику на позначення “яру” у говірках Івано-Франківщини. Лексико-семантичну класифікацію апелювативних назв здійснено на основі діалектів за такими ознаками: загальна характеристика, глибина, розмір, частина географічного об'єкта, сукупність таких об'єктів, розміщення відносно інших географічних об'єктів.

© С. В. Личук, 2016